

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКИХ РОМАНІВ "ЗВ'ЯЗКУ ЧАСІВ"

У статті розглядається семантичне наповнення терміну "роман "зв'язку часів"", визначаються особливості змісту і форми романів цього жанрового різновиду.

Жанровий різновид **роман "зв'язку часів"** з'явився та розвинувся в українській літературі упродовж останньої чверті ХХ століття. П. Загребельний репрезентував його своїм романом "Диво" [1], експериментальним у галузі композиції, яка ламала "глухі перегородки між темами сучасності й історії" [2:95]. Автор порушив декілька вимог традиційного історичного роману, а саме: хронологічного розгортання подій, дотримання "відстані, не меншій ніж... 80-90 років" [3:5], опосередкованості авторського досвіду. Цікаві міркування щодо особливостей роману містить стаття "Спроба автокоментаря" П. Загребельного, в якій він порушує проблему одночасно як професійний автор і критик. Важливою є заява автора, що композиція "Дива" "...багато у чому є власне концепцією" [4:446], і його намір полягає у тому, щоб "...вже самою композицією...висловити якісь ідеї" [4:446].

Хоча В. Дончик назвав поєднання віддалених історичних епох "зухвалим" [2:97], художня практика останніх десятиліть доводить неабияку продуктивність композиційного прийому "схрещення часів" [2:97]. Про це переконливо свідчать романи "Тисячолітній Миколай" [5] П. Загребельного, "Прийдімо, вклонімося..." [6], "Морок" [7] Ю. Мушкетика, "Каміння, що росте крізь нас" [8] Т. Зарівної, "Єрусалим на горах" [9] Р. Федорова, "Злет та заземлення Григорія Полетики" [10] Ю. Хорунжого. Постмодерніст В. Кожелянко "схрещує" реальні й альтернативні часи в своїх романах "Дефіляда в Москві", "Конотоп" [11], "ЛжеNostradamus". Отже, маємо широке тематично-проблемне, жанрово-композиційне, розмаїто-стильове утворення, варте дослідницького інтересу.

Дослідники (Н. Горбач, Ф. Кейда, О. Проценко, Р. Кудлик, Т. Салига, О. Масланик, А. Шпиталь, М. Слабошпицький та ін.) відгукувалися на публікацію романів цього типу, визначаючи тематичну, образну та композиційну своєрідність окремих творів. Літературознавці Г. Белая, В. Дончик, М. Ільницький, Б. Оскоцький, Л. Новиченко комплексно розглядали лише деякі проблеми жанрової поетики романів "зв'язку часів". Це літературознавче питання залишається відкритим. До того ж з'являються нові твори, які значно урізноманітнюють і збагачують розглядуваний жанровий різновид, розширюють його стильовий діапазон.

У статті ми розглянемо семантичне наповнення терміну "роман "зв'язку часів"", спробуємо визначити специфічні риси поетики романів цього жанрового різновиду. Це дасть нам змогу позначити координати романів "зв'язку часів" на стильовій карті сучасної української романістики.

Термін "роман "зв'язку часів"" потребує конкретизації: одні вчені зараховують до цього різновиду твори, в яких "зв'язок часів" існує лише на ідейно-тематичному рівні і/або відстань між часовими пластами вимірюється особистою пам'яттю персонажа; інші до цього типу відносять лише романи, де відстань між часовими пластами вимірюється пам'яттю історії, і "зв'язок часів" стає головним композиційним принципом. Суттєва різниця полягає в тому, що в першому випадку монтаж базується переважно на асоціативних ретроспекціях персонажів і, як правило, не виходить за "рамки певної історичної епохи" [12:98], а в другому монтаж має вільний характер і "схрещує" декілька сюжетів, що розгортаються в віддалених один від одного історичних часах. Досить точне формулювання цього терміну дає П. Рудяков, який романом типу "зв'язку часів" називає **"...твір романного жанру, в якому наявні два чи більше фрагменти, сюжетний час яких не збігається, тобто коли маємо справу з зв'язком сюжетних часів"** [13:303]. Термін "роман "зв'язку часів"" є досить вдалим, оскільки точно характеризує тематично-проблемні домінанти й формально-композиційні особливості романів цього типу.

Специфічні риси поетики романів "зв'язку часів" це, насамперед, **тематичні домінанти та їхня авторська концепція, особливості моделювання центральних образів (образу головного героя/образу історичної пам'ятки), загально-умовні композиційна та фабульна схеми.**

Для романів "Диво" П. Загребельного, "Прийдімо, вклонімося...", "Морок" Ю. Мушкетика, "Каміння, що росте крізь нас" Т. Зарівної, "Єрусалим на горах" Р. Федорова, "Злет та заземлення Григорія Полетики" Ю. Хорунжого **тема Історичної Пам'яті та Зв'язку Часів** є стрижневою. Саме вона задає алгоритм образно-композиційному вирішенню цих романів. За авторськими концепціями письменників, історична пам'ять – це духовний скарб нації, потужний націєтворчий чинник, а "зв'язок часів" – необхідна умова еволюції суспільства. Сучасні українські романи "зв'язку часів" демонструють, що деструкція та деформація цих категорій обертається руйнівними наслідками для нації загалом та індивіда зокрема. Прикметно, що **авторські концепції Історичної Пам'яті** поряд із раціональними чинниками містять багато **іраціональних, містичних елементів**, а саме: письменники наділяють здатністю зберігати історичну пам'ять не тільки людину, але й речі, предмети, будівлі, книги, мову, пісню, природу, землю. Ці космічно-містичні, предметні образи, на відміну від людини, не здатні зрадити минуле, не спроможні на забуття. Вони шанс та запорука відродження історичної пам'яті за умови історичної амнезії. Містичним елементом авторських концепцій П. Загребельного, Ю. Мушкетика, Т. Зарівної, Р. Федорова є впевненість, що код історичної пам'яті існує на підсвідомому рівні в кожній людині. Але чи він прокинеться, чи спатиме, залежить від обраного людиною шляху: до джерел чи до забуття. Позиція письменників суголосна платонівсько-сковородинській **ідеї анамнезії, прапам'яті, "вдивляння в себе"**, як мож-

ливості містичного пригадування позаособистісного минулого. У романах ця ідея часто пояснюється **ідеєю реінкарнації**, яка реалізується через моделювання **персонажів – "часових" двійників**. Цей прийом часто підкріплюється ономастично. Так, герой роману "Тисячолітній Миколай" П. Загребельного постає у трьох іпостасях: Сміяно (IX ст.), інок Миколай Несміяновський (XVII ст.), вчений агроном Миколай Сміян (XX т.). У романі "Морок" Ю. Мушкетика боярський син, монах Олег-Васіан є двійником працівника музею "Лавра" Олега Шуляка, ігумен Феодосій – директора заповідника "Лавра" Годося Панасовича, воєвода Черинь – глави адміністрації Череня, Пилип Гак – Максима Гака, а героїня роману Марія має відразу чотири іпостасі: покритка (XVI ст.), репресована селянка (1920-30pp.), радистка (1942 р.), художник-мистецтвознавець (XX ст.). Так у романах "зв'язку часів" реалізуються **принципи гри**.

Така авторська позиція провокує активне використання авторами **приймів художньої умовності**. У романах "зв'язку часів" панує атмосфера містичного, фантастичного, яка модифікує правдоподібний сюжет. У них часто присутні **риса "магічного реалізму" та фантастики**: наприклад, дематеріалізація собору в романі "Морок" Ю. Мушкетика, тисячолітнє життя Миколая Сміяна, героя роману "Тисячолітній Миколай" П. Загребельного, містичний політ Славки у фіналі роману "Каміння, що росте крізь нас" Т. Зарівної та ін.

Близькість авторських концепцій історичної пам'яті провокує близькість прийомів і засобів її художньої реалізації, серед яких виділяються принципи моделювання **поліфункціонального образу Історичної Пам'ятки**. Суттєвими характеристиками цього образу є наскрізність, смислова та емоційна насиченість, символічність та провідне композиційно-сюжетне значення. Образ Історичної Пам'ятки стає гравітаційним ідейно-художнім та композиційно-сюжетним центром романів, що злитовуює різночасовий сюжетний матеріал у художню цілісність.

Образ Історичної Пам'ятки у романах "зв'язку часів" – ключ до авторської концепції історичної пам'яті. У контексті творів ці образи набувають значення естетично-стильових синонімів (концептів) Історичної Пам'яті. Вони дають змогу втілити авторський задум, який полягає в тому, щоб абстрактній категорії Історичної Пам'яті надати "крові й плоті", підняти її на рівень надперсонажа, або й перетворити на головного героя. У романі "Диво" П. Загребельного концептуальним образом Історичної Пам'яті стає **Софіївський Собор** – "рожеве кам'яне диво" [1:94]. У романі "Прийдімо, вклонімося..." Ю. Мушкетика це гайдамацький **літопис**. У романі "Морок" цього ж автора це **Лавра й Собор**. У романі "Каміння, що росте крізь нас" Т. Зарівної -- **парсуна**, "стара поруйнована дошка, сточена шашелем...так ніби з темряви, являла лик чоловіка у короні" [8:17]. У романі "Злет і заземлення Григорія Полетики" Ю. Хорунжого – **літопис "Історія Русів"**. У романі "Єрусалим на горах" Р. Федорова концептом Історичної Пам'яті стає **фреска Страсті Господні** в церкві Святого Духа.

Образи історичних пам'яток (соборів, літописів, картин та ін.) – це надперсонажі з власною сюжетною лінією. Навколо них закручується головна інтрига романів. Вони "пружина" подій, причина зовнішнього й внутрішнього конфлікту. Історичні пам'ятки виконують роль **медіумів між сучасним та минулим**, що магічно впливають на героїв, змушують їх уявляти минуле, реконструювати його.

Романна доля Історичних Пам'яток стає метафорою-символом долі автентичної історичної пам'яті українців, проти котрої метрополії (Польща, Росія, СРСР) запроваджували стратегію нищення й руйнування, як частину тактики війни "за душу. Якщо поневолити душу людини, то і тіло її, і земля, на якій вона живе, дістануться переможцю" [14: 35].

Образ історичної пам'ятки вимагає моделювання певного типу головного героя, який здатний досягнути її духовну цінність, почути її голос. І письменники знаходять співмірний **образ героя – нашого сучасника**, який в аналізованих романах має чимало спільних рис. Насамперед, це фах героїв: він безпосередньо пов'язаний із збереженням історичних цінностей. У романах "Диво" П. Загребельного, "Морок" Ю. Мушкетика, "Каміння, що росте крізь нас" Т. Зарівної, "Єрусалим на горах" Р. Федорова головні герої – Гордій та Борис Отави, Олег Шуляк, Славка, Василь Бережан, Павло Ключар -- працівники історичних заповідників, мистецтвознавці, художники-реставратори. У романах "Прийдімо, вклонімося..." Ю. Мушкетика, "Злет і заземлення Григорія Полетики" Ю. Хорунжого головні герої ---Олег Зайченко, Григорій Бут -- історики за фахом. Вони є **носіями й охоронцями історичної пам'яті**. Такий вибір письменниками професії головного героя не випадковий, бо він мотивує особливу зацікавленість героїв історичними пам'ятками. З образами цих героїв у романи органічно вливається потужний рефлексивно-ліричний струмінь, спрямований на осмислення втрачених та збережених сторінок української історичної пам'яті, її ролі в формуванні національної свідомості народу та її вартості, як духовного скарбу. У прагненні зберегти/відновити/дослідити історичну пам'ятку, яка потрапляє в їхнє поле зору, героями рухає не тільки професійний обов'язок, але й особиста пристрасть: професор, доктор історичних наук Борис Отава "живе в одинадцятому столітті" [1:26]; для реставраторки Славки парсуна "стала частинкою її життя...", вага якої зростала з кожним днем, витісняючи всі думки, не даючи спокою" [8:111]; аспіранта Олега Зайченка "літопис ... втягує ніби в інший світ" [6:351]. Для героїв історичні пам'ятки -- джерело не тільки "сулої" подієво-історичної інформації, але й провідники інформації емоційно-психологічної, пов'язаної з образами людей, причетних до створення цих пам'яток. Письменники наділяють своїх героїв здатністю розшифрувати "голоси минулого", сконденсовані в історичних пам'ятках. Моделюючи героїв, схильних до емпатії та самонавіювання, письменники отримують додаткову мотивацію для монтажу сучасності й історії, для уявних та "реальних" зустрічей героїв сучасних та героїв історичних.

У загальному вигляді **фабульна схема** аналізованих романів "зв'язку часів" виглядає так: герой сучасності входить у контакт з історичною пам'яткою, яка справляє на нього сильне враження, примушує розмірковувати та реконструювати обставини та людей, причетних до її створення. Тому у романах "зв'язку часів" часто присутні прийоми детективного жанру: Герої ведуть пошук минулого, своєрідне розслідування авторства артефакту, обставин певної історичної події, свого коріння, приватної історії. Василь Бережан має намір "шукати ... слідів,

подиху, думки" [9:179] митця, що створив фреску; Миколай Сміян здійснює "тисячолітнє розслідування" [5:21], щоб з'ясувати причини смерті брата; Славка шукає викрадену парсуну і намагається ідентифікувати князя, зображеного на ній; журналіста Автовізія Самійленка, героя роману "Конотоп" В. Кожелянка, "кармопортували" [11:21] в минуле задля журналістського розслідування обставин Конотопської битви; історик Григорій Бут розгадує загадку "хто ж автор?" [10:259] літопису Русів та веде пошуки місця останньої Запорізької Січі. Головна функція мотиву розслідування в романах "зв'язку часів" -- акцентувати проблематичність повного знання минулого, його суб'єктивну природу та потенціальну відкритість новим інтерпретаціям.

Знахідка артефакту --- мотивація для подальшого розщеплення оповіді на сучасне та минуле. Так у роман "включається" історичний сюжет. Це позначається на композиції, в якій історія та сучасність "перемовляються" через голови людських поколінь" [15:57]. **Композиція** романів "зв'язку часів" реалізує ряд новаторських прийомів ієрархізування, стягування та гри різночасовими прошарками. Вільний монтаж часових пластів, гра з часом, часові зсуви вказують на взаємопов'язаність минулого й сьогодення, взаємовплив історії й сучасності. Саме ця формально-композиційна ознака є основною для диференціації романів "зв'язку часів" на тлі інших.

Історичний сюжет автори можуть виділити в окремі розділи, як у романах "Диво" П. Загребельного, "Морок" Ю. Мушкетика, "Каміння, що росте крізь нас" Т. Зарівної; можуть скористатися прийомом "текст у тексті", як у романі "Прийдімо, вклонімося..." Ю. Мушкетика; можуть злутувати сучасність та історію в своєрідну "амальгаму" часів, як у романі "Тисячолітній Миколай" П. Загребельного. Історичний сюжет може набувати вигляду раціонально-свідомої реконструкції, як у романі "Злет та заземлення Григорія Полетики" Ю. Хорунжого, або підсвідомо-ірраціональних, містичних візій, як у романі "Срусалим на горах" Р. Федорова. Намір героїв розкрити таємниці минулого приносить їм не тільки радість відкриття, але й страждання, моральні й фізичні, ставить їх на грань життя й смерті. Бажання зберегти, реконструювати, описати історичну пам'ятку стає випробуванням їх сили й волі, адже герої зазнають переслідування з боку силових структур тоталітарної держави (найчастіше КДБ), якій невігідне відкриття автентичної історії, здатної викрити фальсифікацію історії. Письменники ставлять своїх героїв у ситуацію морального вибору: або відмовитися від історичної пам'ятки та роботи, пов'язаної з нею, або продовжити дослідження, ризикуючи своїм благополуччям, здоров'ям, кар'єрою і навіть життям. Хоча розкрити всі секрети минулого героям не вдається, їх головне досягнення – власне морально-духовне очищення та здатність адекватно оцінити свій час та його закони. Розв'язка сюжету, як правило, трагічна: в фіналі історична пам'ятка або таємничим чином зникає, або по-варварськи знищується. Щоб компенсувати занадто песимістичний тон романів, письменники залишають фінал відкритим, покладаючи надії на відродження історичної пам'яті в майбутньому.

Реалізація всього комплексу визначених рис романів "зв'язку часів" не є жорсткою умовою. В кожному окремому випадку є свої нюанси; за схожими схемами моделюються виразно оригінальні варіанти. Художня практика доводить, що талант письменника здатен перетворити суху схему на живий організм, знайти свіжі ходи, вразити читача несподіваними поворотами сюжету, змоделювати яскраві образи, здатні увиразнити авторський задум та помножити силу ідейно-тематичної спрямованості твору.

Сучасні українські романи "зв'язку часів" дають багатий матеріал для аналізу та дослідження цього жанрового різновиду романістики, що має широкі перспективи та потужний потенціал. Їх забезпечує роману "зв'язку часів" його гібридна природа, що синтезує можливості історичного роману та роману на сучасні теми. Трансформуючи жанрові канони класичного роману, українські романи "зв'язку часів" набувають нових формально-змістовних рис, які характеризують ці твори як прозу перехрестя модернізму та постмодернізму.

1. Загребельний П. Диво. – К.: Рад. письменник, 1968.
2. Дончик В. Г. Істина – особистість. – К.: Рад. письменник, 1984.
3. Андрусів С. Мости між часами // Укр. мова і л-ра в школі – 1987. – №8.
4. Загребельний П. Спроба автокоментаря // Неложними устами. – К.: Дніпро, 1981.
5. Загребельний П. Тисячолітній Миколай. – Харків: Фоліо, 2001.
6. Мушкетик Ю. Прийдімо, вклонімося... – К. 1997.
7. Мушкетик Ю. Морок. – К.: Укр. письменник, 2001.
8. Зарівна Т. Каміння, що росте крізь нас // Березіль. – 1999. – №№ 9-10.
9. Федорів Р. Срусалим на горах. – Львів, 1993.
10. Хорунжий Ю. Злет та заземлення Григорія Полетики. – К.: Укр. письменник, 1994.
11. Кожелянко В. Конотоп. – Львів: Кальварія, 2001.
12. Дончик В. Український історичний роман. Рух ідей і форм. – К.: Дніпро, 1987.
13. Рудяков П. Югославський історичний роман 40-80-рр. XX ст. Особливості історичної концепції та оповідної структури. – дис... док. філ. наук. 10.01.04. / Ін-т л-ри ім. Т. Шевченка. – К., 1995.
14. Домбровський Б. Каким временем мы пользуемся? // Логос – 2000. – №3(23).
15. Слабошпицький М. Історичний дивосвіт П. Загребельного // Дивослово – 2000. – №2.

Матеріал надійшов до редакції 19.03.2004 р.

Кондратюк М.В. Жанровые особенности украинских романов "связи времен".

В статье рассматривается семантическое наполнение термина "роман "связи времен"", определяются особенности содержания и формы романов этой поджанровой разновидности.

Kondratyuk M.V. Genre Peculiarities of the Ukrainian Novels of "Times' Bond".

The paper covers the semantic value of "the novel of times' bond"" term and defines the peculiarities of the form and the contents of novel the genre.